

Ifj. dr. Varga Zsigmond debreceni vértanú teológus* **Dr Fekete Károly**

A Trianon utáni bonyolult szellemi-lelki-politikai viharok közepette a Debreceni Egyetem Református Hittudományi Karának tudományos-szellemi műhelye kiemelt jelentőségű volt.

A Hittudományi Kar a két világháború között igen komoly teológiai felkészültséggel és pedagógiai bátorsággal vállalta fel a nemzeti sorskérdésekben az órállói feladatot. A kor kihívásaira és sorskérdéseire olyan protestáns szellemiségű válaszokat fogalmaztak meg, amelyek mély és átgondolt bibliai és teológiai válaszok voltak, amelyek egyaránt iránymutatást jelentettek az egyetem falain belül és kívül élő protestáns értelmiség számára.

A felfokozott nacionalista közhangulat idején a radikalizálódás ellen ható, azt visszafogó, fajelmélet-mentes nemzeti identitástudat ápolásában jártak élen a debreceni teológiai tanárok. Szükség is volt erre, mert a Klebelsberg minisztersége idején bevezetett egyetemi numerus clausus-törvény¹ 1920-as évekbeli alkalmazása miatt, majd az 1928. évi módosítása után több hullámban szerveztek zavargásokat a jobboldali radikális ifjúsági szervezetek az ország egyetemein. Debrecenben különösen is az 1928 őszén,² 1932 őszén, az 1933/34. tanévben³ és 1940 őszén volt zajos, több napig elhúzódó rendbontás és tüntetés. A hazai egyetemeken történt eseményeket kutató Ladányi Andor szerint országosan is igaz a megállapítás: „Az egyetemi vezetők, professzorok közül csak kevesen voltak, akik az atrocitások elkövetőivel szemben erélyesebb fellépést követeltek. Ezek közé tartozott Csikesz Sándor, a debreceni református hittudományi kar dékánja, aki azt javasolta, hogy a zavargások kezdeményezőit gyorsított fegyelmi eljárással zárják ki az egyetemről.”⁴

A Hittudományi Kar tagjai általában véve egyetértettek az állam kultúrpolitikájával, de sem külső, sem belső ösztönzést nem éreztek arra, hogy valamilyen különleges teológiával támasszák alá az állam elgondolásait. Belső lelki szabadsággal kötelezték el magukat arra, hogy a Trianon utáni revizionizmus és a terjedő fasizmus kettős szorításában egy a debreceni kollégiumi hagyományokhoz méltó nemzetnevelésre és nemzetvédelemre készítsék fel a hallgatókat, akik majd a végzés után maguk is nevelni fognak.

A meghatározó személyiségek mind így gondolkodtak, tanítottak és publikáltak erről a kérdésről. Meg kell említeni a püspökké lett Révész Imre

---

* '56 és a XX. század magyar református lelkészvértanúi – Felsőőr/Oberwart, 2016. 07. 15. NyEMRLSZ konferenciája.

¹ A témához ld. Ladányi Andor tanulmányait: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben* (1919-1921). Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 88. Bp. 1979. 56-64., 117-178.; *A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról*. Századok. 1994/6. 1117-1148.; *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Bp. 2000. 76-89.; *A numerus clausustól a numerus nullusig*. Múlt és Jövő 2005/1. 56-74.

² Dóczy Antal: *Mai napok*. Közlöny 1928. november. LIX. évf. 2. szám 18-19. és 31.

³ K. I.: *Van-e megoldás?* Közlöny 1933. december LXIV. évf. 4. szám 1.

⁴ Ladányi Andor: *A numerus clausustól a numerus nullusig*. Múlt és Jövő 2005/1. 63-64. Vö.: Fekete Csaba: *Zsidó tanítványok vallomása a Debreceni Kollégiumról*. Confessio 1980/4. 96-100.

korai figyelmeztetéseit⁵, Vasady Béla professzor több írását⁶, Pákozdy László Márton dolgozatait, aki a Közlöny című diáklapban⁷ is és a Theologiai Szemle 1933-34. évfolyamában is több folytatásban tudósított a németországi egyházi harcok teológiai és nemzeti vonatkozásairól. Nemcsak a status praesens-ről adott beszámolót, de a Blut und Boden mítosz gyökereit és várható fejleményeit is tárgyalta. Pákozdy László Márton részletesen bemutatta K. Barth: *Theologische Existenz heute* füzeteit, ill. jelentős még *A németországi egyház nagy kérdései egy nemzeti szocialista író könyve tükrében*⁸ című tanulmány-terjedelmű könyvismertetése. A Barth-füzetek ismertetése után óvó szavakkal fordult az olvasókhoz a recenzens: „Németországban nagy tűzzel folyik a keresztyénség germanizációja. Vigyázzunk, hogy nálunk mint turanizálás vagy ’magyar vallás’ föl ne üsse a fejét ugyanaz a betegség és hogy az egyházi és nemzeti küzdelemben meg ne feledkezzünk arról, hogy ’először az Isten Országát kell keresnünk’.”⁹

A tudományos teológiának ebben a korszakban megnőtt az aktualitása, ahogy azt Czeglédy Sándor professzor megállapította: „Egy beláthatatlan arányú világnézeti forradalom vihara zúg el fölöttünk. A második világháború mindenekelőtt ideológiai háború. ... Ha a tudományos theologia hallgat, csak megnövekedik az a veszély, hogy kijelentés-ellenes eszmeáramlatok özönvize borítja el az egyház és a társadalom egész életét.”¹⁰ Czeglédy Sándor maga sem hallgatott, hanem ebből az elkötelezettségből 1932-34. között figyelemmel követte és ismertette a német egyházi harc folyamatát, 1937-ben közölte Martin Niemöllerrel készített interjúját és hiteles beszámolókat küldött Halleből a német hitvalló egyházzal, amely magatartás teológiai állásfoglalássá nőtte ki magát *A választott nép*¹¹ című könyvében, amelyben óvott a növekvő szélső-jobboldali veszedelmekkel szemben, illetve egyéb írásaiban is megfogalmazta teológiai útmutatását a hazai helyzetben.¹²

A teológus ifjúság a Barth-tanítvány Török István etika óráin is megkapta a szükséges eligazítást, de még közvetlenebb tapasztalatot jelentett, hogy 1933-ban Hermann Albert Hesse, a Reformierter Bund für Deutschland moderátora, a

⁵ Ld. Révész Imre: *Az egyház és az állam viszonyának várható alakulásáról* című előadását, amelyet 1936. június 19-én az Országos Református Theologus Szövetség debreceni konferenciáján mondott el. Megjelent: Barth K. – Révész I.: *Az egyház jelene és jövője*. Igazság és Élet Füzetek 9. szám 30-43. Ld. még a későbbi Révész írások közül: *Ködben* címmel Révész Imre püspök újévi üzenetét, amely megjelent a Vasárnap című debreceni lap 1939. 53. számában (december 31.) 367-369.

⁶ Pl.: Vasady Béla: *Faj, nép, nemzet*. In: „Áll a viharban maga a magyar...” Igazság és Élet Füzetek 19. szám 12-22.

⁷ Pákozdy László: *A német ébredés vallási vonatkozásai az Ige mérlegén*. Közlöny. LXIII. évf. 1933. április (8. szám) 3-5.; 1933. május (9. szám) 3-5.; 1933. június (10. szám) 3-4.; LXIV. évf. 1933. szeptember-október (1-2. szám) 8-10.; 1933. november (3. szám) 7-8.; 1933. december (4. szám) 10-11.

⁸ Theologiai Szemle 1933-1934/348-352.

⁹ Pákozdy László: *Barth, Karl: Theologische Existenz heute. Heft 1-6. Barth Károly és a német egyház belső küzdelme*. Theologiai Szemle. 1933-34/233.

¹⁰ Czeglédy Sándor: *A Tudományos theologia megnövekedett aktualitása*. Theologiai Szemle 1941/1. 44-45.

¹¹ Czeglédy Sándor: *A választott nép*. Bp. 1940.

¹² Pl.: Czeglédy Sándor: *Az Ószövetség és igehirdetésünk*, 1943/3. 176.

német hitvalló egyház meghatározó alakja, az elberfeldi Predigerseminar igazgatója azzal az ajánlattal kereste meg Kállay Kálmán professzort, a debreceni Lelkészképző Intézet igazgatóját, hogy létesítsenek cserediák kapcsolatot Elberfeld és Debrecen között.

Kállay professzor tisztában volt ennek a kérésnek a jelentőségével és az Egyházkerületi Közgyűlésnek örömmel jelentette a következőket: „Tekintettel arra, hogy az ajánlat a német református egyháznak attól a csoportjától jött, amely a mai Németország kaotikus vallási állapotai közepette is hűségesen ragaszkodik a református dogmákhoz és hitvallási alapokra állva bátran szembenéz a nemzeti szocializmus hitünket sértő egyházi intézkedéseivel, előterjesztettem a kérelmet a főtiszteletű Püspök úrnak aziránt, hogy fogadjuk el a német református egyház ajánlatát és lépünk cserediák-viszonyba velük. A tárgyalások eredménye az lett, hogy az elberfeldi Predigerseminar igazgatója egy Gerrit Herlyn nevű diákot küldött ki hozzánk, aki már jelentette is közeli megérkezését, a mi részünkről pedig Kádár László jeles kápláni vizsgát tett segédlelkész ment ki Elberfeldbe, aki helyét már el is foglalta.”¹³ A már korábban létesült hallei ösztöndíjas lehetőség mellett, 1934 és 1940 között 5 német segédlelkész jött ide a Kollégiumba és 6 debreceni teológus ment a Hitvalló Egyház által fenntartott elberfeldi Predigerseminar-ba tanulni.

Szükség volt tehát a tanári eligazításra és az ösztöndíjról hazajöttek beszámolóira. Ezek közül tudjuk, hogy például Kósa Ferenc szenior 1938-39-ben volt Wuppertal-Elberfeldben ösztöndíjon, s írásban is megörökítette élményeit. Írását a Közlönynek szánta, de akkor nem jelenhetett meg írása. Tapasztalatait viszont diáktársai körében ismertté tette.¹⁴

A teológus ifjúság az előadó termekben, etika órán pl.: a Barth-tanítvány Török Istvántól és a szemináriumi gyakorlatok során másoktól is megkapta a szükséges eligazítást, és ez is magyarázza azt, hogy a szélsőjobbaldali fanatizmus kísértéseivel szemben az átlagnál jóval immunisabbá váltak, és nyitottak maradtak a magyar nép sorsproblémái iránt, sőt azok megoldására, ha talán csak jelképesen is – mint pl. a baranyai telepítési akció¹⁵ során – lépéseket tettek.¹⁶ Révész Imre püspök a háború közeledtével az egyre erősödő „fajiság államának” berendezkedésétől élesen elhatárolta a kálvinista iskolapolitikát.¹⁷

¹³ A Tiszántúli Református Egyházkerület Debrecenben 1938. május hó 11. és 12. napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Maklár Károly. Debrecen, 1934. 368. szám. 55-56.

¹⁴ A sokáig kéziratban maradt írás végül Kósa Ferenc: *A megtámadott egyház* címmel a Református Tiszántúli 2002/1 számában (3-6 oldalak) jelent meg. Közzétette: Kósa László.

¹⁵ A telepítési mozgalmat a Debreceni Református Kollégium diákjai kezdeményezték 1938-ban, hogy egy országos méretűvé váló gyűjtés segítségével a Dunántúl elnéptelenedő falvaiba sokgyermekes magyar családokat telepítsen és ott földhöz, megélhetéshez juttassa őket. Feldolgozását ld.: Tibori János: *A Debreceni Református Kollégium ifjúsági telepítési akciója 1938-1944*. In: Tibori János: *Három tanulmány*. Editiones Archivii Reformatorem Transbiscani VII. Debrecen. 1998. 163-226.

¹⁶ Olyanok is voltak, akik a Márciusi Front vonalán indultak el a megoldás keresésére. Ld.: Fehér Lajos: *Így történt*. Bp. 1979. 71kk.

¹⁷ Révész I.: *Ködben – újévi üzenet*. Vasárnap 1939/368-369.

Czeglédy Sándor örökítette meg az alábbiakat: „A (hittudományi) kar tagjait nemzetközi és ökumenikus tájékozottságuk segítette abban, hogy a Harmadik Birodalom és szövetségesei vereségét határozottabban anticipálták, mint a többi teológiai karok tagjai, bár az utóbbiak között is csak kevesen akadtak olyanok, akik a nácizmus győzelmében reménykedtek. 1943 késő nyarán felkereste a kart a Németországi Evangélikus Egyház külügyi hivatalának egyik tisztségviselője, és egy egész délután tartó beszélgetés után, amikor már pontosan tudta kikkel van dolga, óvatosan tájékoztatott arról, hogy komoly készülődések vannak folyamatban Hitler eltávolítására. Csak a háború után tudtuk meg, hogy vendégünk éppen úgy mint Bonhoeffer, a RSHA-főnök Canaris admirális támogatásával utazott még semleges országokba is. Canarist azután egynapon végezték ki Bonhoefferrel, nem sokkal a német kapituláció előtt a flossenburgi koncentrációs táborban. Egy olyan beszélgetés, mint amilyen a miénk volt 1943-ban, más egyetemi karon nem történhetett volna meg.”¹⁸

Ezt a figyelemre méltó habitust azért tekinthetjük sajátosnak, mert ez a teológiai iskola és nevelő közeg érlelt ki egy olyan bölcsész-hallgatót, ifj. dr. Varga Zsigmondot (1919-1945)¹⁹, aki a teológiai tanulmányait is abszolválta, s mint bölcsészdoktori címmel rendelkező teológiai ösztöndíjas diák lett a magyar keresztyénség mártírjává a II. világháború idején.²⁰

Varga Zsigmond gyanútlanul, ifjúi odaszánással járta meg ezt az utat, s így jutott el a mártírságig.

Tanítványsága azzal indult, hogy legendás hírű teológus-családba született 1919 szeptember 9-én Debrecenben, hiszen édesapja, dr. Varga Zsigmond nagyhírű vallástörténész professzor volt Debrecenben, édesanyja, Erdős Mária ágán pedig az Erdős-család leszármazottja, ahol a hitvallásos családi légkör megalkuvás-mentes sorsvállalásra nevelte. Ezt táplálta tovább a debreceni Református Főgimnázium, ahol gyors nyelvi előhaladás, nyertes országos középiskolai verseny és pályatételek sokasága jelezték kiváló felkészültségét. Érettségijét kitűnő eredménnyel szerezte meg. Teológiai tanulmányait Debrecenben kezdte, ahol a teológus ifjúság vezéregyéniségévé nőtte ki magát: 1939-40-ben a Hittanszaki Önképző Társaság elnöke és a Közlöny c. teológus-

¹⁸ Czeglédy S.: *A teológia tanítása a Kollégiumban*. In: *A Debreceni Református Kollégium Története*. Szerkesztette: Barcza József. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Bp. 1988. 575-576.

¹⁹ Munkásságának méltatását ld.: Id. dr. Varga Zsigmond: *A Krisztus szolgálatában megdicsőült ifj. dr. Varga Zsigmond emlékezete*. Debrecen 1949.; Albert Stein: *Zsigmond Varga zum Gedächtnis*. Hg. Von Peter Karner. Aktuelle Reihe Nr. 22. Wien 1981.; Albert Stein: *Ifj. dr. Varga Zsigmond emlékezete*. Theologiai Szemle 1981/2. 100-103.; Fekete Károly: *Ifj. Dr. Varga Zsigmond emlékezete*. In: Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2004/2005. évi értesítője. 467. tanév. Szerkesztette: Dr. Kustár Zoltán. Debrecen. 2005. 11-17. ; Ifj. Dr. Varga Zsigmond: *Non videri, sed esse – Válogatott írások*. Szerkesztette: Fekete Károly. Debrecen 2005.

²⁰ Czeglédy Sándor vallomása: „ha nekem is részem volt abban, hogy egyik legjobb diákunkat már meglévő hitvalló meggyőződésében erősítsük, akkor lelkiismeretfurdalásunk is van amiatt, hogy dr. Varga Zsigmond volt széniorunk a mauthauseni koncentrációs táborban 1945. március 5-én hitvallóként fejezte be fiatal életét.” Ez az érdekes mondat található Czeglédy Sándor: *Egyházunk ébredésének teológiai impulzusai* címmel, 1991. augusztus 23-án a Doktorok Kollégiuma Gyakorlati Theológiai Szekciójában elhangzott előadásának kéziratában: TtREL I. 27.c. 184. – az előadás 12. oldala.

lap intézőbizottsági tagja lett, 1941-42-ben a Közlöny Intézőbizottságának elnöke, akit arra a tanévre a teológus ifjúság szeniorává választott.

A tanítványság minőségivé, igényesebbé tétele élet- és munkaprogramjává vált. Önfegyelmező és krisztusi normák alapján élő fegyelmezett közösség lebegett a szeme előtt. Ezért kitartóan dolgozott a Teológus Gyülekezet megalakulásán, amelynek „célja: a hitvalló egyháztagságra, hitbéli öntudatból folyó missziói munkára, az élet minden viszonylatában szilárd keresztyén erkölcsi jellemre és keresztyén magyar hazafiságra, és mindezek által az Ige szolgálatára való nevelés”²¹. Barátjának írta akkoriban: „hogya... mennyi az én munkám – nem fontos. Hogy mennyi harc és vitatkozás eredménye ez – még kevésbé fontos, mert ha egyszer elértünk valami – hisszük – isteni célt, ne legyen drága semmiféle emberi áldozat. A próféták és az apostolok Isten dicsőségéért és a regnum Christi megvalósításáért vívott életharcához úgysem hasonlítható a mi legnagyobb áldozatunk sem, és ha hiszünk a Gondviselésben, akkor mit remegünk mindig a jövő következményektől? – Én, amik hátam megett vannak, tökéletesen elfelejtve, mostmár nekidőlök azoknak, amik előttem vannak.”²²

Szeniori évre a fejében és a szívében átgondolt programmal készült. „A szeniori évnek emberi részről teljes programkialakítással megyek neki és hiszem és remélem, hogy Isten segítségével sikerül minél teljesebben meg is valósítanom egyes részleteiben az igaz anyaszentegyház hasznára és a lelkek épülésére. A püspök úrral (Révész Imrével) bemutatkozó látogatásom alkalmával tárgyalgattunk is a munka megindításáról. Az általam tervezett módokat jóváhagyta, sőt kért is arra, hogy az Istentől nekem adott talentumokat úgy forgassam, hogy hatalmas belső evangélizáció és konszolidáció valósuljon meg végre-valahára a theologus-gyülekezetben, mely aztán kovászként hatna a kollégiumi és egyetemi ifjúság tömörülésére is. ... egyetemi törvényjavaslat készül, mely a sok semmiskedő bajtársi egyesületet megrendszabályozza, hómanbálinti felügyelet alá helyezi és új szervezettel akarja ellátni. Most már igazán itt van az ideje a lelkek egyességének!”²³

Munkabírására vet fényt egy másik levél-részlet: „A theologus-gyülekezet önkörében való lelkigondozását (pásztori misszióját) megírtam 100 disszertációs lapon és pályamunkának be is adtam. Makkai igen szép és részletesen jellemző bírálatot adott rá; a püspök úrnak is nagyon tetszett. A másik két sokkal terjedelmesebb pályamunkával együtt levélbelileg igen megdicsérte. (Az egyik és nehezebbik a vallástörténeti volt: „Minő gazdagodást jelent a papyrusok világa az újszövetségi kutatásra nézve?”; a másik ószövetségi Írásmagyarázatból: „A Pentateuchosz-kritika mai állása.” Mind a kettővel csuda sokat tanultam, megkezdtem rájuk a dolgozást már december elején.) Év elején a káplánival kezdtem bíbelődni, de aztán hamar félretettem és a csak most június

²¹ A Debreceni Theologus Gyülekezet Alapszabályzata II. 2. paragrafus.

²² Levél Költő Gyulához. Keltezés: Debrecen, 1940. december 4. TREK Nk R 2879.

²³ Levél Költő Gyulához. Keltezés: Debrecen, 1941. augusztus 19. TREK Nk R 2879.

végén vettem elő és egy hónapi nagy melegben ebbe is belevágtam 180 lapot. A legújabb barthi irányzat és német könyvek után készült és az a baja, hogy nagyon is tömör, de teljesen egységes és áttekinthető.”²⁴

A kitűnő eredménnyel megszerzett I. lelkészképesítő bizonyítvány után írta meg bölcsészdoktori értekezését és szerzett doktori címet: „*A hellenistikus papyrusok, feliratok, ostrakák világa és az Újtestamentum*” – *Tanulmány az újszövetségi nyelvészet, irodalom és összehasonlító vallástörténet köréből* (Debrecen, 1942) címmel. Az 1942/43-as akadémiai évre Svájcba kapott ösztöndíjat, amit intenzíven kihasználta. Genfben T.A. Wisser't Hoofttal, Baselban Barth-tal, Cullmannal és Baumgartnerrel, Zürichben E. Brunnerrel ismerkedett meg.

Ezekben az években makulátlan tisztaságúvá formálódik benne a hivatástudat és megszületik a saját, markáns lelkipásztorképe, amit a nyilvánosság számára is megfogalmazott:

„A legnehezebbje éppen most következik reánk, ifjú lelkipásztornemzedékre. Egy démoni erővel küzdő, tébolydávává válni kezdő világban kell új nyelveken hirdetnünk az evangéliumot, ördögöket űznünk, gyógyítanunk és vigasztalnunk Krisztus missziói parancsa szerint. Most fog eldőlni, hogy akarunk-e igazán, — nem szájjal, hanem szívvel – bizonyosságot tenni az Életről és az Igazságról először önmagunk és egymás előtt. Leszünk-e egyszer már végre Krisztus harcos seregévé, életet és szívet érte örömet feláldozni kész, lelki tagokká, új emberekké, akik utolsó lehelletükig küzdenek a mozgósított Egyházban az Isten uralmáért és dicsőségéért! Most, éppen most következik a súlyos próba egész református egyházunkra – ha vajon a magunk kicsinyes érdekeinek sutba-félredobásával egyedül Krisztust ismerjük-e el Vezérnek, vagy külső győzelmektől megittasulva járjuk tovább a régi haláltáncot!? – „A Krisztus közöttetek van” – mondja Pál apostol. Krisztus ügye pedig mindenképpen győz, az Ő ügye csak győzelmes ügy lehet a mi tehetetlenségünk vagy akaratunk ellenére is. Csak az a kérdés, hogy engedelmes bárányokként adjuk-e át magunkat Neki, feltétlen bizalommal és örömmel követjük-e Őt valahová megy el egészen a Golgotáig, vagy megvárjuk míg ostorral és ítélet szavával jelenik meg közöttünk?! – Ha ma még csak az Ő csendes hívogatását halljuk, meg ne keményítsük szíveinket!”²⁵

Ezzel a lelkülettel pályázott 1944-ben a téli szemeszterre Bécsbe és újra ösztöndíjas lett. Tanulmányai mellett a Konvent elnöke, Ravasz László püspök megbízta azzal, hogy gyülekezeti szolgálatokat is végezzen a bécsi református templomban. A tanítványból ekkor lesz egyre inkább tanúságtévő.

²⁴ Levél Költő Gyulához. Keltezés: Debrecen, 1941. augusztus 19. TREK Nk R 2879.

²⁵ Részlet a „Mit szeretnék még kapni?” c. beszédéből. *A kézirat jelzete: TiREK Nt R 5761*;

Ennek keletkezését magyarázza egy hír, ami a Közlönyben jelent meg LXX. évfolyam 9. szám (1940. május) 71.: „D. Dr. Révész Imre püspök április 13-án szeretetvendégség keretében vendégül látta a theologiai professzorokat és a theologus ifjúság közül a III. és IV. éves hallgatókat. Ez alkalommal Varga Zsigmond III. é. Hittanhallgató „Mit várok még?” és Kerekes János IV. é. Hittanhallgató „Mit kaptam?” tárgyról szoltak. A kérdéshez Szabó Gábor segédlelkész, Jánossy Imre kollégiumi esküdtfelügyelő, dr. Erdős Károly egyetemi ny. r. tanár, dr. Makkai Sándor egyetemi ny. r. tanár és D. Dr. Révész Imre püspök szoltak hozzá.”

A Konventnek küldött jelentésében részletesen analizálja a gyülekezet helyzetét és újra csak terveket sző: „A bécsi gyülekezeti munka önmagától tagozódik négy, egymást kiegészítő és egymással összefüggő feladatkörre: 1./ a gyülekezet pontos számbavétele, demográfiája, melynek alapján lelki képe is megrajzolható; ez időrendben az első teendő. 2./ az istentisztelet rendszeres megtartása, melyekre a gyülekezetet meghívjuk névre szóló meghívókkal, miután közben folyton 3./ családlátogatásokkal pasztoráljuk. 4./ A gyülekezet bizonyos különleges csoportjai külön gondozást is kívánnak (munkások, katonák, diákok, leventék, ifjúság) és ezekhez missziói és evangélizációs alkalmak megteremtésével kell hozzáférnünk, ill. őket a gyülekezet egészébe kapcsolnunk és az istentisztelet látogatására buzdítanunk. – Végül 5./ minden lelkipásztori munkának alkotórésze az adminisztratív feladatok végzése, a gyülekezet felé tanácsadás, irányítás és vezetés formájában, kifelé pedig a felsőbb hatóságokkal való érintkezés formájában.”²⁶

A bécsi német-birodalmi rádió felkérésére nagypénteken, áldozócsütörtökön és pünkösdkor rövid vallásos tárgyú ünnepi beszédet tartott a magyar nyelvű adás keretében. A Donausender tömérdek hálás levelet kapott az anyaországi magyaroktól.

Varga Zsigmond ilyen bécsi háttérből kérvényezi lelkészi megbízásának meghosszabbítását 1945 július 31-ig és munkája akadálytalan és eredményes végzése érdekében engedélyt kért 1944. augusztus 1-jével katonai behívására, hiszen 1942 nyarán tábori lelkészi kiképzésben részesült. Úgy vélte ekkor Varga Zsigmond, hogy „A katonai minőség nem csupán magyar szempontból, hanem a német hatóságokkal való érintkezés szempontjából is feltétlenül kívánatos.” (Bécs, 1944 június 15.)

A bölcs Révész Imre, mielőtt Ravasz Lászlónak javaslatot tett volna, bizalmasan kikérte Incze Gábor – korábbi bécsi gondozó-lelkész – véleményét Varga Zsigmond elképzeléseiről. Válaszában többek között azt írta, hogy Varga Zsigmond „jelentése mindenesetre érdekes és örvendetes, azonban terveit túlméretezetteknek tartom az igazán csak maroknyi bécsi magyar protestáns között. Olyan alaposan megszervezni őket, mint ahogy V.ZS. írja és szeretné, nem lehet, mert ezek a derék lelkek jobbára német állampolgárok és buzgó tagjai a német ref. Egyháznak. Erősebb szervezésüknek vagy a politikai hatóságok, vagy a német ref. egyház vezetősége mondana ellent. A bécsi lelkésszel és superintendenssel én többször beszélgettem erről és az egyébként nagyon rokonszenves urak ezt a szervezkedést nem tartják lehetőnek. ... A missziói tevékenység, különösen az ifjúság között, sajnos, csak minimális lehet, mert a német ifjak tagjai a Hitler Jugendnek; magyar levente, középiskolás diák pedig a rk. Egyházhoz tartozókkal együtt sem lehet 15-20.”²⁷

²⁶ Részlet ifj. dr. Varga Zsigmond Bécsi jelentéséből. MREZSLt 2.a. Konventi Közigazgatási iratok 309. d. 3923/1944.

²⁷ Incze Gábor nagyváradi lelkész (a bécsi szolgálatban Varga Zsigmond elődje) bizalmas jelentése VZS-ról Révész Imre kérésére: TtREL I. 1.c. 458.

A Konvent még más szempontokat is figyelembe véve nem hosszabbította meg a kért időpontig Varga Zsigmond bécsi lelkesi szolgálatát 1945 nyaráig. Bár ekkor már csak a tudományos kutatómunkára kellett volna összpontosítania, hogy megírja „Jézus evangéliuma és a hellenizmus” című értekezését, de még ősszel is vállalt szolgálatot. Keresztyén igehirdetése és gyülekezetépítő munkája miatt ekkor már megfigyelés alatt állt a nemzetiszocialista uralom alatt álló Bécsben. Az itthoni nyilas-uralomátvételhez közel eső vasárnapon jutott el csúcspontjára Varga Zsigmond tanúságtétele. Egy gestapos tiszt felszólta a szószékre az igehirdetés közben: „Megvonom öntől a szót.” Varga Zsigmond azonban csendes határozottsággal azt válaszolta: „Önnek ehhez nincs joga és az istentiszteletünket sem zavarhatja.” A következő héten önként adta fel magát.

Hármas vádpont alapján ítélték el: először is a német városok bombázásától remélte az esztelen és egyenlőtlen vérontás befejezését; másodsor: hallgatta az angol rádió híreit és terjesztette azokat; harmadszor: nemzeti szocialista ellenes beállítottságú volt.

A bécsi vizsgálati fogság után először Mauthausenben raboskodott, majd Gusen-be vitték, amely III. fokozatú koncentrációs tábor volt. A bibliai Jóbra gondolva tűrte a szenvedést és Krisztusba kapaszkodva maradt lelkipásztori fogolytársainak. Tífuszt kapott, majd tüdőgyulladásban szenvedett. Embertelen bánásmódban részesült és így halt meg 1945. március 5-én. Hitvalló életének számon tartása és példaként állítása egész Magyarországi Református Egyházunk erkölcsi kötelessége. Kevés olyan keresztyén személyiséggel büszkélkedhet egyházunk, mint amilyen ifj. dr. Varga Zsigmond volt. Méltán tarthatjuk számon ifj. dr. Varga Zsigmondot, mint a „magyar Bonhoeffert”, aki Krisztus vértanújaként halt meg, és ez által tanítónkká avatta az Élet Ura.

Jelmondata – *Non videri, sed esse* – ma, a látszatkeltés világában különösen elgondolkodtató: „Nem látszani, hanem lenni...”

Olyan korban élünk, amikor szinte túlhajtott módon a sztárokra figyel a világ, s nem a mártírokra. Sőt Magyarországon a „megasztár” a menő, de nekünk tudnunk kell, hogy ma is áll az igazság: a mártírok vére magvetés, s ettől megy előrébb a világ.

A sztárolt embert a sztár csinálók kitalálják és felépítik, a mártír épül és épít.

A sztárolt embernek kitalálják az image-t, a mártírnak karakteres arca van.

A sztárolt ember a reflektorfénybe vágyik, a mártírban világosság támad és továbbadja.

A sztárolt ember várja, hogy felfedezzék, a mártírt a megragadottság hordozza.

A sztárolt embernek szlogent adnak a szájába, a mártírnak megadatik a helyén mondott szó.

A sztárolt ember számára szórakozás Jézus Krisztus, mint szupersztár, a mártírnak viszont öröme a passió Krisztusa.

A sztár szeretné megvalósítani önmagát, a mártír a megváltás megvalósultságát éli meg.

A sztárolt ember elkopik és lassan kimegy a divatból, a mártír ragyog és óhatatlanul eljön újra aktualitásának ideje.

Minden teológus generáció megéli, hogy a tanulmányai befejezéséhez közeledve készítendő, ún. vizsgaprédikáció textusválasztása, csomópontjai, üzenete személyes hitvallás is, olyan gyöngyszem, amit *ars poetica*-nak is szán. Varga Zsigmond a Jelenések könyve elejéről, a filadelfiai gyülekezetre vonatkozó (3,7-13) versekről prédikált. Itt többek között ezt olvassuk: „bár kevés erőd van, mégis megtartottad az én ígémet és nem tagadtad meg az én nevemet. ... tartsd meg, amid van, hogy senki el ne vegye koronádat, aki győz, azt oszloppá teszem az én Istenem templomában, és onnan nem kerül ki többé.”

Tisztelt Konferencia!

A keresztyénség ünnepi himnusza, a *Te Deum laudamus* elősorolja azokat, akik példaadóan magasztalják a hatalmas Istent és ezek között előkelő helyen állnak a mártírok:

„Te Martyrum candidatus laudat exercitus”

„Jeles mártírseregek magasztalnak tégedet.”

Mi pedig a Felséges Isten iránti hálával gondolunk arra, hogy a mártírseregben ott van ifj. dr. Varga Zsigmond is, akinek emlékezete legyen áldott közöttünk!